

IDEOVÉ A METODOLOGICKÉ VÝCHODISKÁ VÝSKUMU DEJÍN SLOVENSKEJ FILOZOFIE

DALIMÍR HAJKO, Ústav filozofie a sociológie SAV, Bratislava

Výskum dejín filozofického myslenia je pre pochopenie kultúrno-spoločenského vývinu každého národa nevyhnutnosťou okrem iného aj preto, lebo pomáha prostredníctvom pochopenia zmyslu a zákonitostí filozofického vývinu pochopiť celú zložitost a protirečivosť formovania spoločenského vedomia v jednotlivých etapách národných dejín i myšlienkové zápasy ako odraz sociálnotriednych a národnooslobodzovacích hnutí. Ak chceme hovoriť o problémoch marxistického dejinnofilozofického výskumu na Slovensku, musíme si túto skutočnosť uvedomiť vždy vtedy, keď svoju pozornosť zameriavame na vymedzenie predmetu a na základné ciele takéhoto výskumu.

Nazdávame sa, že predmetom dejín slovenskej filozofie by mala byť všetka filozofická tvorba, ktorú vytvorili príslušníci nášho národa, či už v slovenčine alebo v iných jazykoch, doma alebo v zahraničí, a taktiež filozofická tvorba príslušníkov iných národov, pokiaľ pôsobili v našom kultúrno-spoločenskom kontexte, začleňovali sa do našej národnej kultúry a aktívne vplývali na vývin filozofického myslenia na Slovensku. Treba si pritom uvedomiť, že absencia veľkých filozofických systémov v dejinách filozofie na Slovensku sa do istej miery kompenzovala prítomnosťou filozofického obsahu a filozofujúcich tendencií v iných oblastiach duchovnej tvorivej činnosti.

Filozofické názory sa na Slovensku neraz vyskytovali vo forme, ktorá nie je pre filozofiu typická. V starších obdobiach to bola najmä krásna literatúra, neskôr — v minulom a predovšetkým v tomto storočí — okrem názorov, ktoré vyjadrovali profesionálni filozofi v školských prednáškach a v odbornej tlači, môžeme vystopovať prvky filozofického prístupu k sledovaným javom aj v novinárskych článkoch v denníkoch a periodikách, v populárnovedeckých prácach z rôznych oblastí, v literárnokritických a historických statiach, esejách a pod.

Je podľa nášho názoru nesporné, že syntetické dejiny filozofie na Slovensku by mali zachytávať predovšetkým *proces* vývinu nášho filozofického myslenia a nemali by byť iba prostým priraďovaním samostatných problémových a autorských portrétov vedľa seba. Ak doposiaľ sa oprávnene kládol — a ešte kladie — dôraz predovšetkým na analýzu jednotlivých problémov a postáv, ktoré v istom období či z istého hľadiska mali významnú úlohu v dejinách filozofie na Slovensku, potom *v rámci realizácie syntetických dejín* treba pristupovať k vývinu nášho

filozofického myslenia ako k súvislému — hoci aj rozporuplnému — procesu.

Tento proces má svoju vlastnú vnútornú dialektiku, svoje vnútorné vývinové zákonitosti, nemôžeme ho však chápať mimo kontextu vývoja všetkých foriem spoločenského vedomia. Vidíme v ňom v neposlednom rade aj proces, ktorý je — sprostredkovane — podmienený sociálno-ekonomickým a politickým životom spoločnosti a ktorý v konečnom dôsledku vyjadruje ideológiu spoločenských tried, vrstiev a skupín.

Zachytenie tohto procesu v rámci dejín filozofie nemôže byť preto statickým opisom jednotlivostí, ale musí vystihovať tie vzťahy a vývinové súvislosti, ktoré boli v súlade s celkovým pokrokom spoločnosti. A navyše: musí zovrubne odpovedať aj na otázku, *prečo* v daných spoločensko-historických podmienkach vznikali a rozvíjali sa práve tie a nie iné filozofické názory. Záväzný zreteľ na ideový zápas v dejinách filozofie vyžaduje postihnúť konkrétny mechanizmus uplatňovania určujúceho vplyvu spoločenského vývinu na vývin filozofický, odhaliť spôsob, akým spoločenská prax ovplyvňovala intenzitu, smer a rozsah filozofického bádania a pod.

Jedným z prvoradých cieľov nášho marxistického dejinnofilozofického výskumu na Slovensku je dôkladné preskúmanie všetkého, čo sa doteraz v tejto oblasti urobilo, najmä z hľadiska použiteľnosti výsledkov jednotlivých výskumov pre prípravu syntetických dejín filozofického myslenia na Slovensku. To vyžaduje kriticky zhodnotiť jednak kvalitu, rozsah a šírku záberu doterajších — neraz priekopníckych — prác z dejín slovenskej filozofie, jednak — a to predovšetkým — spôsob, akým sa uplatňovali marxisticko-leninské princípy pri hodnotení jednotlivých osobností, škôl a smerov s osobitným zreteľom na dôsledné uplatňovanie zásady *straníckosti filozofie*.

Práca na syntetických dejinách, prirodzene, nadviaže na všetko pozitívne, čo sa doposiaľ v tejto oblasti vykonalo. Nie je toho málo. Ide takmer o desiatku monografických prác, ktoré sa zaoberajú jednotlivými obdobiami, školami, osobnosťami a smermi vo vývine slovenského filozofického myslenia a o desiatky štúdií publikovaných časopisecky.

V tejto súvislosti treba povedať, že oblasť výskumu dejín slovenskej filozofie je poľom, na ktorom sa u nás uskutočnili polemiky o ideologických a metodologických problémov historiografického výskumu filozofie vôbec a slovenskej filozofie osobitne. Rozvinuli sa najmä okolo publikácií *Kapitoly z dejín slovenskej filozofie* (1957) a *Prehľad dejín slovenskej filozofie* (1965). Nehodláme sa na tomto mieste detailne a vyčerpávajúco zaoberať príčinami nejasností a rozporov, ktoré vznikali pri posudzovaní spomenutých problémov. Mnohé z nich nevyhnutne ostro vystúpia pri spracúvaní konkrétnych etáp slovenského filozofic-

kého vývinu a vtedy sa ich dôsledné riešenie nielenže stane akútnym, ale konkrétny materiál poskytne vhodnú pôdu pre overenie správnosti mytologických a svetonázorových východísk.

Skutočnosť, že výskum dejín filozofie na Slovensku sa občas stával živým prostredím vedeckých diskusií, je podľa nášho názoru aj istým dôkazom plodnosti a inšpiratívnosti tohto výskumu. No plodnosť týchto diskusií, konštruktívnosť jednotlivých vstupov do nich závisí predovšetkým od miery ujasnenosti východísk, základných pojmov a prístupov, ktoré sú podstatnou súčasťou marxistického dejinnofilozofického bádania. Medzi hlavné úlohy v tejto oblasti patrí najmä vyjasnenie kritéria pokroku vo vývine filozofie, otázka imanentnosti vývinu filozofie ako vednej disciplíny a s tým všetkým súvisí spôsob aplikovania tézy o dvoch hlavných líniiach v dejinách filozofie o boji medzi materializmom a idealizmom. Ide tu okrem iného o správne pochopenie a rozlíšenie funkcie idealizmu a materializmu v dejinách filozofie na Slovensku, o ich relatívnu pokrokovosť či retardačnosť (alebo reakčnosť) v konkrétnom historickom období, o dôsledné a marxisticky zdôvodnené rozlíšenie relatívneho pokroku z hľadiska konkrétnych pomerov na Slovensku (v Hornom Uhorsku) a pokroku z hľadiska celosvetového vývinu filozofie.

Jedným zo základných cieľov dejinnofilozofického výskumu na Slovensku v súčasnom období a veľmi dôležitým predpokladom prípravy syntetických dejín slovenskej filozofie je pokrytie, vyplnenie „bielych miest“, ktoré sa zatiaľ v tejto oblasti vyskytujú. Pôjde o prebádanie tých oblastí dejín filozofie na Slovensku, ktorými sa slovenská marxistická historiografia filozofie doteraz nezaoberala, alebo sa nimi zaoberala nedostatočne. Patrí sem napr. výskum najstaršieho obdobia dejín slovenského filozofického myslenia v predrenesančnom a predreformačnom období, spojený s úsilím ukázať genézu neskorších filozofických názorov. Bude treba dôkladnejšie marxisticky objasniť samé historické počiatky filozofického vývinu na Slovensku. Okrem toho aj v relatívne dobre zmapovaných etapách slovenských filozofických dejín sa ešte vždy stretávame s postavami, filozofickými školami a prúdmi, ktoré sa v doterajšom výskume nedostali do centra pozornosti, alebo u ktorých chýba dôsledné marxistické zhodnotenie. Tieto významné problémy výskumu dejín filozofie na Slovensku sú spojené aj s celým radom heuristických otázok, ktoré bude taktiež treba v rámci výskumu riešiť.

No najdôležitejším a najaktuálnejším ostáva výskum dejín marxistickej filozofie na Slovensku od počiatkov jej prenikania v druhej polovici minulého storočia až po posledné obdobie jej vývinu. Významným metodologickým východiskom v tejto súvislosti je fakt, že marxistická filozofia sa u nás neobjavila v úplnom vzduchoprázdne, ani v nejakom duchovnom vákuu. Prenikla k nám síce zvonka, ale prenikať mohla len

preto, že tu už našla istú pôdu pre svoje viac či menej aktívne prijímanie a prenikať mohla len do tej miery a v takom rozsahu a kvalite, do akej miery bola táto pôda úrodná.

Aktuálnou je teda úloha ešte hlbšie ako doteraz skúmať, hodnotiť a zaregistrovať spoločenské podmienky tohto prenikania, zvláštnosti a celý mechanizmus tohto procesu, odhaliť špecifiká dejinného vývinu marxizmu na Slovensku a ich súvislosť so spoločenskými príčinami. Táto úloha sa bezprostredne spája s cieľom vypátrať aj to, do akej miery bola spomenutá súvislosť vzájomná, to znamená aj to, ako marxistická filozofia prostredníctvom pokrokových a revolučných spoločenských hnutí spolupôsobila pri formovaní progresívnejších foriem spoločenského života.

Riešenie tejto úlohy vyžaduje okrem iného posúdiť proces šírenia a rozvoja marxizmu na Slovensku vo vzťahu k *pokrokovým humanistickým tradíciám* v dejinách slovenského myslenia. Slovenské filozofické myslenie v celých svojich dejinách malo sklon riešiť filozofické otázky z hľadiska potrieb človeka v konkrétnej spoločensko-historickej situácii, ako príslušníka konkrétneho národného a sociálneho celku. Úzka nadväznosť na spoločenskú prax viedla nezriedka k uprednostňovaniu etických, filozoficko-politických, filozoficko-právnych a vôbec sociálnofilozofických otázok pred ontologickou a gnozeologickou problematikou.

V našich dejinách boli celé obdobia, v ktorých mala prevahu filozofia spojená s praktickým životom pred špekulatívnou vetvou filozofie. Ak napr. tvrdíme, že marxizmus síce nadväzoval na klasickú nemeckú filozofiu, ktorá mala špekulatívny charakter, no jeho podstatný prínos spočíval v prehodnotení tejto filozofie, u nás, kde preberanie niektorých myšlienok nemeckej klasickej filozofie malo nesporne veľkú tradíciu (aj keď sa tieto myšlienky nepreberali vždy dôsledne a stávali sa neraz súčasťou v podstate eklektických filozoficko-svetonázorových koncepcií), platila táto téza vo zvýšenej miere. Podobné úvahy naznačujú, že jednou zo základných metodologických otázok, ktorú budú musieť autori syntetických dejín slovenskej filozofie vyriešiť, bude otázka dialektiky kontinuity a diskontinuity v dejinách slovenskej filozofie a v súvislosti s ňou *otázka pokrokovosti vo vývine filozofického myslenia*.

Pre dejiny filozofického myslenia na Slovensku je okrem iného charakteristické práve to, že sa z väčšej časti nerozvíjali v pracovniach akademických filozofov, ani za katedrami veľkých univerzít. A výsledky takejto „katedrovej“ filozofie — pokiaľ ich naši myslitelia v minulosti preberali — vytvárali pre ďalší rozvoj filozofie u nás predpoklady len vtedy, keď pomáhali odpovedať na otázky, ktoré boli spojené so spoločenským pokrokom. Keď napr. niektorí slovenskí myslitelia v minulom storočí prebrali názory tvorcov systémov nemeckej klasickej filozofie,

nerobili to spravidla preto, že by tieto názory boli vyhovovali ich úzko špecializovaným, odborne filozofickým koncepciám, ani so zámerom odpovedať na otázky vyplývajúce výlučne z vnútorného rozvoja ich filozofického presvedčenia, ale najčastejšie preto, lebo išlo o také myšlienky, ktoré im nejakým spôsobom mohli poslúžiť pri zdôvodňovaní, programovaní a realizovaní *praktických sociálnych cieľov*.

Známy poznatok, že na Slovensku sa de facto nerozvíjali veľké filozofické systémy, pretože pre rozvoj veľkých systémov i osobností tu neboli objektívne podmienky, treba doplniť tézou, že to tak bolo (okrem iného) aj preto, lebo slovenskí myslitelia-filozofi museli a vo väčšine prípadov i chceli odpovedať predovšetkým na tie otázky, ktoré pred nich kládla spoločenská prax. A od filozofie očakávali, že im poskytne ideový základ a metodologické zdôvodnenie pre tieto odpovede a pre praktickú činnosť zameranú na ich realizáciu.

V dejinách slovenského filozofického myslenia sa nejednen raz stretávame s prípadmi — či už v období politických zápasov o zachovanie národnej svojbytnosti, či už v období boja za rozšírenie vedeckého, marxisticko-leninského svetonázoru u nás — keď slovenskí myslitelia rozvíjali *filozofické aspekty*, stránky svojej tvorby iba do tej miery, do akej to vyžadovali potreby ich spoločenskej, politickej angažovanosti. Možno azda s istou licenciou povedať, že relatívny pokrok v dejinách slovenskej filozofie bol priamo podmienený progresívnymi spoločenskými tendenciami a progresívnou spoločenskou praxou. Vtedy, keď sa myslitelia-filozofi nedokázali vo filozofickej rovine stotožniť s pokrokovými tendenciami spoločenského vývinu, keď nedokázali pochopiť a zachytiť vývinový trend spoločnosti a dostatočne citlivo reagovať na potreby sociálno-politických hnutí, vtedy sa ich filozofia stávala viac-menej špekulatívnou, mala sklony k mysticismu a mesianizmu. Tieto „mŕtve odnože“ nášho filozofického vývinu, ktoré samé osebe mohli mať istú imanentnú filozofickú hodnotu, boli síce výsledkom istého konkrétneho stavu spoločnosti, národa a jeho kultúry — a samé sa na tomto stave podieľali — no ďalší vývin prakticky v ničom nedeterminovali.

Odtrhnutie od spoločenskej praxe viedlo teda nevyhnutne k stagnovaniu a niekedy i priamo k spiatočníctvu vo filozofii. Možno povedať, že do tej miery, do akej filozofia dokázala vystihnúť tendencie objektívneho spoločenského vývinu, do tej miery, do akej sa filozofia dokázala stotožniť s tými spoločensko-politickými prúdmi, ktoré boli v danom období pokrokové, a vyjadriť na filozofickej rovine ich spoločenské krédo a predovšetkým do tej miery, ako sama dokázala formulovať nové spoločenské ideály a aktívne sa spolupodieľať na ich realizácii v živote spoločnosti, v živote národa — do tej miery bola pokroková.

Ak si v takejto podobe uvedomujeme určujúce postavenie spoločenského vývinu voči filozofickému vývinu, nechceme prirodzene popierať, že dejiny filozofie majú aj svoju vlastnú vývinovú dialektiku. Je pochopiteľné, že svoju sociálne pretvárajúcu funkciu môže marxistická filo-

zofia (a mohla každá pokroková filozofia v histórii) plniť len vtedy, keď nezanedbávala a nezanedbáva svoj vnútorný rozvoj (rozpracúvanie kategórií, princípov, zákonov atď.), keď riešila a rieši problémy, ktoré vyplývajú z vnútorných vzťahov v rámci filozofického systému. No zo samej podstaty marxisticko-leninskej filozofie, z podstaty filozofie ako vedy vyplýva, že progresívnemu filozofickému vývinu, *pokroku* vo filozofii je aj vnútorne vlastné, imanentné vždy to, čo jej umožňuje pokračovať rámec úzko odborných záujmov a v konečnom dôsledku urobiť tieto záujmy súčasťou hybných síl, ktoré menia spoločenskú skutočnosť, súčasťou pretvárajúcej sociálnej aktivity.

Také tendencie, ktoré smerujú k samoúčelnému, špekulatívnemu rozvíjaniu filozofických ideí a ktoré napokon vedú ku katedrovej strnulosti a akademickej uzavretosti, k odtrhnutiu filozofie od jej sociálno-pretrvávajúcich funkcií, také tendencie nemožno považovať za imanentné pokrokovej filozofii.

Je preto potrebné skúmať dejiny filozofie dôsledne v kontexte dobovej spoločenskej situácie, skúmať rozvoj filozofického bádania v súvislosti so spoločenským vývinom; vyhnúť sa preceneniu imanentných znakov istého filozofického systému, neskíznúť však ani do opačných extrémov — do sociologizmu a komunizmu. Pre správne rozlíšenie pokrokovosti konkrétneho filozofického smeru v dejinách filozofie nestačí iba poznanie jeho vnútorných vlastností. V nerovnakých dejinných okolnostiach môžu plniť tie isté alebo podobné filozofické prístupy a koncepcie úplne odlišnú spoločenskú funkciu.

K otázke pokrokovosti v dejinách filozofie sa vyjadrovali sovietski historici filozofie v posledných rokoch najmä v rámci diskusií o logickej metóde v dejinách filozofie. M. T. Jovčuk napr. písal, že možno súhlasiť s hľadiskom prívržencov tejto metódy v tom, „že pri analýzach filozofických systémov minulých i súčasných je nevyhnutné zameriavať sa na rozbor jeho filozofických náhľadov. Nebolo by správne odmietat filozofické názory iba na tom základe, že jeho autor bol *reakcionárom v politike* alebo činiteľom, ktorý urobil nejaký politický *prehrešok* (napr. Plechanov). Ani triedna príslušnosť, ani politická pozícia, ani subjektívne kvality a snahy mysliteľa — nemôžu byť absolútnym kritériom pre charakteristiku *ocenenia jeho filozofických náhľadov*. Spojenie filozofie s politikou je nevyhnutné sledovať, no toto spojenie nie je priamočiare, nie je vždy jednoznačné a bezprostredné a nakoniec vôbec neznamená ustálenú harmóniu a tým viac zhodu oboch jeho komponentov.“ (1, s. 36)

Historik filozofie musí preto dôkladne pochopiť a zachovávať princíp straníckosti v rámci svojho výskumu. Marxistická komunistická spoločnosť sa v oblasti spracúvania dejín filozofie prejavuje najmä v odmietaní akéhokoľvek subjektivismu, ale i objektivismu, v odmietaní voluntarizmu i dogmatizmu. Dejinnofilozofický výskum musí byť v duchu marxistickej straníckosti vedený zásadou hľadania, zachovania a rozví-

jania všetkých tých pozitívnych hodnôt, ktoré v dejinách prispievali k rozširovaniu ľudského poznania sveta, k zväčšovaniu vlády človeka nad prírodou, k lepšiemu poznaniu seba samého a v neposlednom rade k hlbšiemu poznávaniu zákonitostí, ktorými sa riadi vývin spoločnosti a využitiu tohto poznania pre progresívnu premenu spoločenských pomerov.

Dejiny filozofie, ktoré sa riadia princípom marxistickej stránkosti, objektívne — nie však objektivisticky — skúmajú relatívnu pokrokovosť alebo reakčnosť jednotlivých filozofických teórií, rozlišujú rôzne stupne medzi antagonistickými a neantagonistickými protikladmi v procese boja materializmu a idealizmu v dejinách filozofie. Ako dôležitý metodologický predpoklad marxistického dejinnofilozofického výskumu treba v tejto súvislosti prijať názor, ktorý sa objavil v sovietskej historiografii filozofie, že iba *konkrétne historická charakteristika základnej filozofickej otázky* a iba konkrétne historické zhodnotenie boja protikladných táborov vo filozofii javí sa ako naozaj vedecký prístup historiko-filozofického bádania.

Pre výskum dejín filozofie na Slovensku z uvedených metodologických predpokladov vyplýva na jednej strane potreba vystrihať sa prípadného schematizmu v posudzovaní konkrétnych historických javov vo filozofii, na druhej strane zaša naliehavá výzva pristupovať k hodnoteniu každého javu z pozície toho, ako konkrétny filozofický názor, škola, systém, prúd prispel k vedeckému poznaniu sveta, či a ako posunul jeho filozofické vysvetľovanie k jedine správne mu dialektickomaterialistickému riešeniu základnej filozofickej otázky.

LITERATÚRA

1. JOVČUK, M. T.: Marksistsko-leninskaja koncepcija istorii filosofii i nekotoryje jejo aktualnyje problemy. Moskva 1971.